

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАНЬ

УДК: 343.985

Гавріляк О.Ю.,
викладач кафедри
криміналістики Луганського
державного університету
внутрішніх справ
ім. Е.О. Дідоренка

Анотація: Стаття присвячена класифікації та характеристиці типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вимагань. На підставі аналізу поглядів науковців, судової та слідчої практики розкрито поняття, зміст та види типових слідчих ситуацій, притаманних початковому етапу кримінальних проваджень даної категорії. В результаті проведеного емпіричного дослідження автором запропоновані шляхи щодо оптимізації роботи слідчого при організації розслідування вказаних злочинів

Ключові слова: вимагання, розслідування, початковий етап, слідча ситуація, види типових слідчих ситуацій

Постановка проблеми. У статті 3 Конституції України передбачається, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Кожному громадянину гарантується право на особисту недоторканність та непорушність його права на приватну власність. Натомість, в Україні залишається стабільно високий рівень корисливо-насильницької злочинності, особливо вимагань. Так, згідно зі статистичними даними МВС України, у 2008 таких злочинів зареєстровано 624, 2009 – 561, 2010 – 464, 2011 – 599, а в 2012 році станом на 20 листопада – 322 [1]. Причин таких явищ багато, однак значною мірою вони зумовлені неналежною організацією початкового етапу розслідування, зокрема, при визначенні типових слідчих ситуацій та алгоритмів по їх розв'язанню. Як наслідок, це призводить до нецілеспрямованого та безсистемного збирання доказів, що не дозволяє їх повноцінно використовувати для вирішення завдань початкового етапу розслідування.

Аналіз досліджень і публікацій. Типові слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про вимагання досить докладно дослідили М. М. Букаєв, О. Г. Биков, О. П. Гайдук, С. А. Данилян, Л. В. Дергач, С. М. Іванов, О. М. Першин, О. П. Рижаків, Г. П. Светлова, Г. В. Скачко, В. В. Тіщенко, Р. Д. Файрушина, Л. В. Черечукіна та ін. Проте, не недооцінюючи значення існуючих наукових здобутків, наведені питання висвітлювались в інших соціальних та правових умовах. Переважна більшість наведених публікацій виконані або ж у відповідності із законодавством Російської Федерації, або з урахуванням попереднього КПК України та вже недіючих підзаконних актів, що звужує їх практичне значення для використання правоохоронними органами України в сучасних умовах.

Метою статті є визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вимагань, розробка їх класифікації, а також формулювання рекомендацій, щодо можливих напрямків їх застосування.

Виклад основного матеріалу. У цілому термін «ситуація» в тлумачному словнику наводиться як сукупність умов та обставин, що утворює певне становище, викликане тими чи іншими взаєминами людей [2, 1127]. З точки зору науки криміналістики щодо поняття «слідча ситуація» постійно точаться дискусії. Наукова спільнота наведену дефініцію тлумачить по-різному: по-перше, як сукупність умов, за яких провадиться розслідування [3, 92,

4, 123; 5, 189–190]; по-друге, стан розслідування, що визначається обсягом доказів та інформаційного матеріалу [6, 39]; по-третє, сукупність даних про подію злочину й обставини його розслідування [7, 5; 8, 48]; по-четверте, динамічна інформаційна система, елементами якої є суттєві ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні [9, 28–29].

Однак, враховуючи наведені точки зору, найбільш повно й обґрунтовано поняття і зміст типової слідчої ситуації розкрив відомий вітчизняний криміналіст В.А. Журавель, який зазначив, що слідча ситуація – це наукова абстракція, яка сформована на підставі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу і в якій відображено найбільш загальні риси, що характеризують перебіг і стан розслідування на певному етапі (вихідному, початковому, наступному) [10, 106].

Стосовно видів типових слідчих ситуацій, що виникають на початку досудового розслідування за фактами вимагання, у юридичних джерелах також існують неоднозначні погляди. Так, Г.В. Скачко поділяє їх на дві групи: 1) коли вимагачі визначили час та місце передачі потерпілим майна; 2) коли вимагачі зовсім невідомі потерпілому та взагалі не встановлено спосіб передачі предмету злочинного посягання. На наше глибоке переконання, така система слідчих ситуацій є занадто абстрактною, оскільки вони неприйнятні для тих випадків, коли інформація про цей злочин надійшла з інших джерел, зокрема, в результаті проведення оперативно-розшукових заходів, явки з повинною, виділених матеріалів в окреме провадження в ході розслідування інших злочинів, а не лише із заяви потерпілого.

Більш зваженою, на наш погляд, є думка А.П. Рижаква, який пропонує дещо інші варіанти типових слідчих ситуацій розслідування вимагань, а саме:

- вихідні дані про вимагання надійшли від потерпілого або інших осіб після пред'явлення майнових вимог;
- відомості про вчинений злочин надійшли від потерпілого або інших осіб після передачі майна вимагачам;
- повідомлення надійшло від потерпілого або інших осіб після затримання вимагачів на гарячому;
- інформація про вчинене вимагання отримана в ході розслідування інших злочинів.

Дещо незрозумілою видається третя ситуація, оскільки виникає справедливе питання, чи можливо провести тактичну операцію по затриманню злочин-

ця на гарячому, як це впливає зі змісту зазначеного, без попередньої заяви чи повідомлення жертви. Такі випадки можуть мати місце виключно за умови, коли в ході одного кримінального провадження встановлюються додаткові потерпілі, які окремо заявили про нові епізоди злочинної діяльності однієї особи чи злочинної групи. Таким чином, вважаємо, що запропонована А.П. Рижаквим конструкція слідчих ситуацій, є не зовсім вдалою.

До того ж цей автор окремо виділяє ситуації, коли вихідні дані про вчинене вимагання надходять від потерпілого або інших осіб після передачі майна (цінностей). За цими критеріями А.П. Рижаква пропонує виокремити слідчі ситуації про особу вимагача, а саме: особу злочинця не встановлено, однак він про це обізнаний; злочинець не відомий, але він про це не знає; злочинець відомий і він знає про це [11, 17].

На нашу думку, такий підхід до формування системи слідчих ситуацій є надто громіздким. Адже їх типізація повинна проводитися на основі одного-двох компонентів інформаційного характеру, інакше це може призвести до нецілеспрямованого вирішення завдань розслідування. Вважаємо, така позиція розгалужую систему типових слідчих ситуацій, тим самим перешкоджає побудові відповідних алгоритмів (комплексів) по їх розв'язанню.

Зовсім оригінальною з цього приводу є погляди Л.В. Черечукіної, яка наводить вісім різноманітних способів вчинення вимагань, а потім розглядає їх через призму типових слідчих ситуацій і вибірково пропонує до них відповідні алгоритми. Серед яких автор визначає: підприємець втягується до вчинення злочину, аж до вбивства в ході, наприклад, так званих «розборок», що виникають між угрупованнями; вимаганню передують дорожньо-транспортна пригода чи його імітація; вимаганню передують дії, спрямовані на втягування потенційної жертви у фінансово-комерційну діяльність, яка нібито передбачає отримання великого прибутку; вимога передачі певної грошової суми в борг; вимога передачі майна висловлюється у формі конкретної пропозиції, а погрози – завуальовані; нав'язування потерпілому укладання угод, контрактів на невигідних для нього умовах, як з документального оформлення, так і за усною угодою (договори купівлі-продажу, дарування, угоду про фіктивної охорони потерпілого або його майна, фірми, коли роль охоронців виконують члени злочинної групи) під впливом різних загроз; анонімна вимога передачі майна, що супроводжується загрозою застосування насильства; безпосередня вимога вимагача, яка адресована потерпілому, передати гроші, цінності, права на майно з погрозою розправи з ним у разі відмови [12, 46–47].

Вважаємо такий підхід є неприйнятним у контексті побудови окремої методики розслідування вимагань, оскільки наведена типізація не визначає єдиного підходу до формування слідчих ситуацій та не містить у собі чітких критеріїв для їх оптимальної диференціації.

Натомість більш допустима та аргументована типізація слідчих ситуацій запропонована Л.В. Дергачем, який визначив їх у відповідності з обізнаністю слідчого щодо особи вимагачів, а саме:

1) особи, на яких вказує потерпілий у заяві про злочин, потрапили «в поле зору» оперативного підрозділу вперше;

2) відносно осіб, що фігурують в заяві або повідомленні, вже здійснюється оперативна перевірка.

Крім того, Л.В. Дергач додатково виділив типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вимагань, вчинених організованими злочинними групами, зокрема:

1) потерпілий звернувся із заявою про висунення йому вимог з боку організованої злочинної групи;

2) кримінальна справа порушена за результатами попередньої перевірки інформації про вимагання, вчинене організованою злочинною групою, проведеної оперативними підрозділами, вимагачі затримані;

3) після протиправного захоплення власності потерпілого (підприємства, установи, організації) йому висунуто майнові вимоги;

4) викрадення близької потерпілому особи з пред'явленням вимоги виплатити викуп;

5) до потерпілого застосоване насильство з вимогами до виконання чи невиконання певних цивільно-правових зобов'язань [13, 14].

Беручи до уваги погляди усіх з наведених науковців та висловлену власну думку, вважаємо, що типові слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про вимагання повинні формуватись у залежності від змісту вихідної інформації, стану поінформованості слідчого про особу вимагача та наявності доказів на момент занесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Отже, у загальному вигляді на початковому етапі розслідування вимагань можливе виникнення таких ситуацій:

1) потерпілий безпосередньо звернувся із заявою до правоохоронних органів про заволодіння його майном, вчиненим шляхом вимагання, у результаті чого дане кримінальне правопорушення було заре-

єстровано в ЄРДР з попередньою кваліфікацією за статтею 189 КК України (вимагання);

2) особа потерпілого повідомила про факт пред'явлення вимог передачі майна, однак предмет злочинного посягання вимагачеві ще не було передано;

3) матеріали про факт вимагання виділені в окреме провадження при розслідуванні іншого кримінального правопорушення (викрадення людини з метою отримання за неї викупу; шантажування пацієнта медичним працівником щодо розголошення лікарської таємниці; самоправство у цивільно-правових відносинах; вчинення терористичного акту, як спосіб демонстрації рішучості своїх дій, у разі відмови від виконання заявлених вимог).

4) інформація про готування вчинення вимагання надійшла з оперативних джерел, у результаті чого заведено оперативно-розшукову справу, а в подальшому за колегіальним рішенням оперативної наради розпочато досудове розслідування.

Результати проведеного нами анкетування 92 співробітників слідчих та оперативних підрозділів ОВС у Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Луганській, Миколаївській та Полтавській областях показують, що найпоширенішою слідчою ситуацією при розслідуванні вимагань є друга – 44 (47,8%), стосовно першої висловились 35 (38%) опитуваних, третю слідчу ситуацію визначили лише 4 (4,3%); натомість четверту ситуацію підтримали 9 (9,8%) респондентів. Схожими у своєму співвідношенні показників є дані, отримані з вивчення нами слідчої практики. Так, при вивченні результатів узагальнення матеріалів кримінального провадження за фактами вимагання, встановлено наступне: перша слідча ситуація – 16 (18,6%), друга – 59 (68,6%); третя – 5% (5,8%), і насамкінець четверта слідча ситуація знайшла своє відображення у 6 (7%) випадків.

Варто зауважити, що у будь-якій із запропонованих слідчих ситуацій першочерговим організаційним заходом слідчого є складання плану розслідування, який виступає своєрідним відображенням алгоритмів (комплексів), спрямованих на вирішення конкретних тактичних завдань. Побудова цих планів знаходяться в нерозривній єдності з процесом версифікації, тобто висунення слідчих версій.

Узагальнення результатів анкетування слідчих та оперативних працівників свідчить, що при розслідуванні цих злочинів найбільш типовими слідчими версіями є:

1) вчинено злочин, який безпосередньо кваліфікується за статтею 189 КК України (вимагання) (підтримало 34 (37%) респонденти);

2) вчинено інше кримінальне правопорушення, яке помилково зареєстровано як грабїж, розбїй, шахрайство, самоуправство, хуліганство, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань тощо (підтримало 12 (13%) респондентів);

3) вчинено злочин у сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями (викрадення людини, терористичний акт, зловживання службовим становищем) (підтримало 11 (12%) респондентів);

4) наявність цивільних або господарських правовідносин, помилково сприйнятих потерпілим як вимагання (підтримало 3 (3,3%) респондентів);

5) спочатку умисел злочинця був спрямований на вчинення одного кримінального правопорушення (хуліганство, самоправство, шахрайство тощо), але потім він переріс у вимагання (підтримало 4 (4,3%) респонденти);

6) мало місце інсценування вимагання (з метою наклепу, ухилення від майнових зобов'язань, приховування більш тяжкого злочину) (підтримали 28 (30,4%) респондентів).

У подальшому суб'єктом розслідування визначається коло слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, які потребують особливої інди-

відуалізації. Для цього необхідно враховувати всю специфіку конкретної слідчої ситуації. Проте, це не відкидає можливості того, що залежно від обстановки, яка склалась, окремі рекомендації з їх вирішення можуть бути схожими, а інколи й взагалі тотожними. Наприклад, це стосується таких тактичних операцій як: «Збір первинної інформації», «Затримання вимагача на місці вчинення злочину», «Збір доказової інформації», «Захист доказів» тощо. Адже ці операції, в силу певної обстановки, є ефективними при розв'язанні кожної з наведених нами типових слідчих ситуацій. У кожному випадку вони формуються з урахуванням конкретних обставин вчиненого злочину та наявних доказів, інформації отриманої з оперативних джерел та інших відомостей, виходячи з аналізу взаємозв'язків окремих елементів криміналістичної характеристики вимагання.

Висновки. Належна диференціація типових слідчих ситуацій на початковому етапі відкривають нові перспективи щодо побудови окремої криміналістичної методики розслідування вимагань. Запропонована типізація дозволить раціонально визначити увесь необхідний комплекс заходів по вирішенню основних завдань розслідування та провести якісний аналіз зібраних матеріалів, з метою їх продуктивного використання у процесі доказування та встановлення усіх обставин кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стан та структура злочинності в Україні (станом на 20 листопада 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1140 с.
3. Белкин Р.С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р.С. Белкин. – М. : Юрид.лит., 1988. – 304 с.
4. Филиппов А.Г. Типичная версия как одна из видов криминалистических версий. Проблемы криминалистики : [избр. ст.] / А.Г. Филиппов. – М. : Юристинформ, 2007. – С. 123–128.
5. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.
6. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. – М. : Изд. МГУ, 1984. – 186 с.
7. Лисиченко В.К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / В.К. Лисиченко, О.В. Батюк // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1988. – № 36. – С. 3–9.
8. Яблоков Н.П. Криминалистика : [учебное пособие] / Н.П. Яблоков. – М. : Юрист, 1999. – 718 с.
9. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л.Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. – Свердловск, 1975. – С. 28–29.

10. Журавель В.А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В.А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х. : Право, 2008. – Вип. 8. – С. 102–108.

11. Рыжаков А.П. Расследование вымогательств / А.П. Рыжаков. – М., 1997. – 336 с.

12. Черечукина Л.В. Расследование вымогательств : учебное пособие / Л.В. Черечукина ; Луган. гос.

ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2010. – 136 с.

13. Дергач Л.В. Розслідування вимагаль, вчинених організованими злочинними групами, у сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність / Дергач Леонід Валентинович. – К. : НАВС, 2011. – 21 с.

ТИПИЧНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ ПЕРВОНАЧАЛЬНОГО ЭТАПА РАССЛЕДОВАНИЯ ВЫМОГАТЕЛЬСТВ

Гавриляк О.Ю.

Аннотация: Статья посвящена классификации и характеристике типичных следственных ситуаций первоначального этапа расследования вымогательств. На основании анализа взглядов ученых, судебной и следственной практики раскрыто понятие, содержание и виды типичных следственных ситуаций, характерных начальному этапу уголовных производств данной категории. В результате проведенного эмпирического исследования автором предложены конкретные предложения по оптимизации работы следователя при организации расследования указанных преступлений.

Ключевые слова: вымогательство, расследование, начальный этап, следственная ситуация, виды типичных следственных ситуаций.

TYPICAL INVESTIGATORY SITUATIONS AT THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATION OF EXTORTION

Gavrilyak O.

Summary: Article is devoted to classification and characterization of common investigative situations the initial phase of the investigation of extortion. Based on the analysis of the views of scientists, forensic and investigative practices disclosed concep. On the basis of the conducted empiric research the author offers concrete suggestions on optimization of work of the investigator during the investigation of the indicated types of crimes

Keywords: extortion investigation, the initial phase, investigative situation, the types of common investigative situations.